

Csillag István

ADALÉKOK ZRÍNYI MIKLÓS ÁFIUMÁNAK ELSŐ KÉT ÉVÉHEZ

Egy kis Zrínyi-filológia

Zavarba ejtő helyzetben van az Áfium szövegét kutató filológus. Az egykorú Bónis-kódexben¹ (OSZK Quart. Hung. 412.) fellelhető Zrínyinek minden jelentős, magyar nyelvű prózai munkája. Ugyanakkor nem áll rendelkezésre sem szerzői kézirat, sem Zrínyi által sajtó alá rendezett kiadás (a *Syrena*-kódexet 1651-ben követte a verseskötet): az Áfiumot 1705-ben nyomtatta ki első ízben Forgách Simon kuruc tábornok. Négy Zrínyi-műnek – *Vitéz hadnagy*; *Mátyás király életéről való elmélkedések*; *Tábori kis tracta*; *Freitag-átirattöredék* – a kódex kópiái révén csak 19. századi másolatai ismeretesek, de az Áfiumnak a Bónis-féle verzió mellett kívül 7 olyan másolata maradt ránk, amely az 1705. évi kiadás előtt vagy attól függetlenül készült, sőt egyikükről pontosan tudjuk, hogy 1664. szeptember 4-én, tehát Zrínyi életében került Zichy György esztergomi kanonok, zólyomi főesperes tulajdonába.

Négyesy László már 1920. évi akadémiai székfoglalójában meggyőzően bizonyította, hogy a mű egykorú-közelkorú másolatait, amelyek nem az 1705. évi kiadást követik, nagyobb szövegkritikai figyelemben kell részesíteni. Áfium-olvasatának középpontjába a Zrínyi halála után 41 évvel megjelent Forgách-kiadás helyett a Bónis-példány szerinti szövegváltozatot állította: „ez a könyv [a Bónis-kódex] a szerzőhöz közelálló körben nyerte létét, arra mutat egész szerkesztése. A kötet elején b[áró]. Megyeri Zsigmondnak² és Zrínyinek a munkákról szóló néhány levele is le van másolva s egyik levél alatt a Vitnyédy nevét olvassuk; a benne lévő hézagok láthatólag közbepótlás kedvéért hagyattak meg, tehát olyan másolatóra utalnak, akinek módja lehetett az eredeti forráshoz hozzáférni. Lehetséges, hogy a kézirat Vitnyédy irodájában készült.³ A benne maradt világos félreértések is

¹ A kézirat az adományozó, Bónisné Pogány Karolina után lett elnevezve.

² Megyeri Zsigmond Esterházy Miklós volt nádorral, Batthyány Ádám dunántúli főkapitánnyal, Nádasdy Ferenc országbíróval és Zrínyivel is jó kapcsolatban állt, írt magyar (*Lölki okular – Az Miatyánkknak értelméről való elmélkedés*, Bécs, 1658) és latin nyelvű könyvet (*Medulla cedri Libani*, Bécs, 1657; 1671-ben lefordították magyarra és kiadták Nagyszombatban: *Libanuson termő cedrusfának veleje*) is.

³ A Zrínyi prózai műveit a Négyesy-hagyatékából sajtó alá rendező kutatócsoport vezetője, Kovács Sándor Iván szerint a Bónis-kódex másolójának írása „emlékeztet a Vitnyédy-leveleskönyv egyik másoló kezének vonalvezetésére” (KOVÁCS Sándor Iván: *Négyesy László kísérlete Zrínyi prózai műveinek kritikai kiadására* = ZRÍNYI Miklós *Prózai művei*, Zrínyi-Könyvtár I., Négyesy László hagyatékából kiad. az ELTE Zrínyi-szemináriuma, szerk. Kovács Sándor Iván, a Szent László-beszédet kiad. Kulcsár Péter, lektor Klaniczay Tibor, Zrínyi, Budapest, 1985, 44 [a továbbiakban: ZrKvt I]). A Zrínyi prózai munkáinak kritikai kiadását sajtó alá rendező Kulcsár Péter határozott véleménye: a kódex „WITNYÉDY ISTVÁN kezével készült” (ZRÍNYI Miklós *Prózai művei* [kritikai kiadás], kiad., bev. Kulcsár Péter, Akadémiai, Budapest, 2004, 11 [a továbbiakban: ZMPM 2004]). Egyetértek Kulcsár Péterrel. [A Vitnyédy és Wittnyédy írásmód közötti eltérés ügyében nem tudok és nem is akarok igazságot tenni. Miként a Bónis-kódex 2b lapján is olvasható, a soproni ügyvéd leveleiben Wittnyédy, Wyttnyédy vagy Wyttniédy alakban írta a nevét, ehhez igazodom. A történeti és irodalomtörténeti szakirodalomban azonban többnyire a Vitnyédy vagy a Vitnyédy alak jellemző.]

mutatják, hogy maga a szerző nem nézte át; de hogy nem sok közvetítés után másolták, azt az Áfium-nak ott levő szövege igazolja, mely a legjobb kéziratokéval bizton versenyez.”⁴

Csakhogy a Wittnyédy-féle másolat textológiai értelemben véve továbbra is szinte ismeretlen maradt, Négyesy Bónis-kódexen alapuló olvasata (és a kódex fotómásolata) csak a Kovács Sándor Iván vezette szeminárium munkájának eredményeként látott napvilágot 1985-ben. A szövegvariáns kritikai vizsgálatára pedig további 19 évig, Kulcsár Péter kiadásáig kellett várni. A Wittnyédy-másolatnak nem volt semmilyen befolyása sem a kortársak, sem a későbbi utódok Áfium-ismeretére, egészen a közelmúltig. Zrínyi orációját 1705-ig különféle minőségű és pontosságú kópiákban, 1705-től a Forgách-kiadásból, annak valamilyen másolatából avagy marosvásárhelyi, 1790. évi újranyomtatásából olvasták, idézték. Még Klaniczay Tibor minden korábbi kiadásnál inkább a kódex szerinti szövegre támaszkodó verziója is átveszi például a kódexben nem, csak az általa használt másik forrásban, a Forgách-kiadásban megtalálható rómaiszámos tagolást annak felsorolásánál, mi kell a „jó operatio”-hoz,⁵ miként a Zilai Sámuel-féle 1790-es marosvásárhelyi edíció „Ne bánts d a magyart!” főcímét is megtartotta,⁶ amely a Rákóczi-szabadságharc idején, vagy még inkább annak bukása után terjedhetett el, az 1705-ös kiadás kéziratos másolatai előtt nincsen nyoma, hogy az önálló, állandó hadsereg felállítását szorgalmazó, erőt, vitézséget, tartást kívánó-szuggestív szövegből épp a *legyőzött* lúd király addig néma fiának szavait parafrázáló jalkiáltás került volna bármelyik kópiában a szöveg élére jelmondatként.⁷ Aki ezt a jalkiáltást az oráció symbolumává, szállóigéjévé teszi, az éppen a szerzői szándékot érti félre. Mint Kulcsár Péter rámutatott, Zrínyi „Gondolatmenetének az a lényege, hogy a békesség – és éppen a békesség, mint az ópium – elaltatja a magyart, aki azt hiszi, hogy e csendes időben nem kell harckészültség [...] a kábult nemzet pedig némán tűri ezt”.⁸ Márpedig az, aki fő üzenetként, a címlapra tűzendő symbolumként azt olvassa ki a műből, hogy „ne bánts d a magyart!”, az éppen a háborút szeretné elkerülni.

Alapos filológiai-szövegkritikai vizsgálat szükséges tehát, hogy felmérhessük, miként alakult a szöveg recepciója az első másolatoktól a Forgách-féle kiadásig. Ennek ismerete nélkül ugyanis azt sem tudjuk megnyugtatóan rekonstruálni, hogy miként hatott a kortársakra, a 17. századi és a II. Rákóczi Ferenc oldalán harcoló utókorra a fejedelem nagypapjának, Zrínyi Péternek bátyja – akinek egyéb prózai írásait és verseit ritka kivételektől eltekintve hosszú évtizedekre elfeledték, ám *Az török áfium ellen való orvosság* című orációjával

⁴ NÉGYESY László: *Zrínyi prózai munkáinak új kiadása* = ZrKvt I, 68–69 (az akadémiai székfoglaló első edíciója: Budapesti Szemle 1920, 12–50).

⁵ ZRÍNYI Miklós *Összes művei* I., *Költői művek – Prózai művek*, kiad. Klaniczay Tibor, Szépirodalmi, Budapest, 1958, 657–659.

⁶ Uo., 639. Négyesy megállapítása szerint a marosvásárhelyi kiadás „az F-nek [a Forgách-kiadásnak] elég hű lenyomata” (ZrKvt I, 312). Zilai Ráday Gedeontól kapott egy példányt a Forgách-kiadásból: „Mindenképen a’ szerint nyomtattattam, a’ mint a’ Ngodtól hozzám küldött Exemplum [nyomtatvány] volt.” LADÁNYI Sándor: *Zrínyi Török Áfuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. század végi kiadástörténeti problémáihoz*, *Zilai Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz (1787–1792)*, ItK 1975/4., 496 (1791. augusztus 7-i levél). Az orációt Ráday – és az ő nyomán Zilai is – következetesen *Ne bánts d a magyart* címen emlegeti, lásd Uo., több helyen.

⁷ Az OSZK Quart. Hung. 1070. jelzetű, egykorú-közeli korú példányában a „Ne Bánts” (1a) nem a másoló kezétől származik, későbbi betoldás.

⁸ ZMPM 2004, 23–24.

továbbra is jelentős hatással bírt a magyar politikai és történeti gondolkodásra, no meg a magyar nyelvű retorikára.

A textológiai részletektől megkímélem a Kommentár olvasóit, csupán a legszükségesebbre szorítokozom.⁹

(A *Witnyédy-Bónis-kódex* – OSZK Quart. Hung. 412.) Az *Áfium* a 103a–120a lapokon található. A kódex törzsszövege egyetlen, 17. századi kéz írása. A kézírás gondos, szinte végig egyenletes, a duktus (a betűk vonalvezetése) csak időnként csúnyul el a szemmel láthatóan fáradtabban dolgozó deák keze alatt. A munka az írásképp tanúsága (a duktus időnkénti „megcsúnyulása”) szerint 27–28 nap alatt készülhetett el. Mindez azért lényeges, mert Kulcsár Péter kutatásai bizonyítják, hogy a kódex készítője Zrínyi titkára, ügyvédje, „főember szolgálja”, Wittyédy István (1612–1670) volt.¹⁰ A kritikai kiadás sajtó alá rendezője szerint elképzelhető, hogy Zrínyi „a könyv leírása közben meghalt, de még inkább, hogy az kötet összeállítására a halála után került sor, alkalmasint éppen azért, hogy az immár véglegesen torzóban maradt életművet az enyészettől megmentsék. Ez utóbbi eshetőséget valószínűsíti, hogy a bizonyos tekintetben reprezentatív gyűjtemény befejezetlen, illetve hiányos, valamint ide nem tartozó darabokat is befoglal, ami arra utal, hogy készítésekor a szerkesztésre, a befejezésre és a hiánypótlásra már nem volt remény. Az is bizonyos, hogy a másolónak munka közben akadt néhány problémája [...], amelyre csak a szerző válaszolhatott volna, de megválaszolatlanul maradt.”¹¹

Az kétségtelen, hogy a kódexbe Zrínyi nem írt-javított bele. Ám az a kéz, amelyik a 4a lap 9. sorában (a *Dedicatio*ban) az értelmetlen „Umseiai”-t (eredetileg alighanem „umbrái”-t) „arnyekjai”-ra javította, ugyanezen sorban az „azoknak lelkeknek” szavakat is emendálta: „azok nagy lelkejnek arnyekjai”. Mint Kovács Sándor Iván felhívta rá a figyelmet: a kéz ugyan nem a szerzőé, ám a javítást „csak komponáló művész, csak Zrínyi hajthatta végre”.¹² A kéziratot véleményem szerint Wittnyédy nem csupán másolta, de az összeállítása is saját ötlete lehetett, erre utal, hogy a kódex élén Megyeri Zsigmond és Zrínyi levelei állnak (kettejük között, mint a levélváltásból kitűnik, Wittnyédy közvetített). A szentgotthárdi csata (1664. augusztus 1.) után Nyugat-Magyarországon és Bécsben időző francia tisztek és diplomaták többször is találkoztak Wittnyédyval – és a császárvárosban a horvát bánnal is. Kosáry Domokos kutatásaiból tudjuk, „el voltak ragadtatva Zrínyi műveltségétől, milyenre Magyarországon nem számítottak. Kiderült, hogy ez a bátor hadvezér híres magyar költő, valamint több politikai és hadtudományi

⁹ A fent említett 7 kópia közül itt csak hatot mutatok be, mert a hetedik, egykor Csupor Ádám (Bács-Bodrog megyei alispán 1730 és 1752 között) tulajdonában volt verzió oly mértékben eltér az alapvetően törökellenes háborús készületre biztató „eredeti” szövegtől, hogy csak parafrázisként értékelhető.

¹⁰ „Az írás azonosítását WITTYÉDY 1640-ben kelt saját kezű, aláírt levele tette lehetővé. [...] Ugyanez a kéz az ún. Wittnyédy-leveleskönyvben (MTAK K-83/I, 99–103) is felbukkan, például 1656. augusztus 6–7-én. Ez magyarázza azt is, hogy MEGYERI ZSIGMONDNak a kódex elején közölt egyik levele alatt aláírásként tévedésből WITTYÉDY ISTVÁN neve áll.” ZMPM 2004, 11 (9. jegyzet). Kulcsár professzor szívességének köszönhetően magam is birtoklom e levelek fénymásolatait, és az ő véleményét csak megerősíthetem.

¹¹ *Uo.*, 11.

¹² KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: *Az író Zrínyi Miklós*, Akadémiai, Budapest, 2006, 256.

munka szerzője is, aki sokat olvasott és utazott, több nyelven beszélt.”¹³ Nos, egy példány a verseskötetből, az *Adriai tengernek Syrenaiából* még akadhatott a bécsi Zrínyi-palotában, a gyakorlatban is demonstrálandó a francia vendégek előtt a házigazda költői mivoltát, ám a még utolsó simításra váró *Vitéz hadnagyból*, valamint a *Mátyás-elmélkedésekből*, az *Áfiumból* és a *Tábori kis tractából* aligha tartott másolatot szerzőjük a császárvárosban, ha az 1650-es években a II. Rákóczi Györgyhez,¹⁴ illetve a Megyerihez eljutott példányokat is visszakérte. Ezekből kópiája (az esetlegesen a csáktornyai Zrínyi-várban tartott másolatokon kívül) szinte bizonyosan csak Wittnyédynek lehetett, aki – feltételezve, hogy nem csupán meséltek De Brissac hercegének a költő hadtudományi munkáiról, hanem azokat fizikai valójukban is megmutatták nekik – minden további nélkül elhozathatta azokat Sopronból Bécsbe, hogy egy-egy Zrínyi-műrészletet akár alaposabban is megvitathassanak egymás között a bán és francia vendégei mint hivatásos katonatisztek.

Időközben a bécsi udvarral folytatott sikertelen tárgyalásai után Zrínyi augusztus 21-én kénytelen volt Bécsből visszatérni Csáktornyára. Giovanni Sagredo szerint a gróf arra gondolt, „hogy a nemzethez sérelméről kiáltványt intézzon”, tervéről maga a velencei követ beszélte le.¹⁵ Hogy valóban így történt-e, arra Sagredón kívül más forrásunk nincsen. Ha valóban szóba került a bán és a követ között a memorandum lehetősége, az ötlet inkább származhatott a diplomáciai óvatossággal kevésbé jellemezhető titkártól, Wittnyédytől. Hi-

¹³ KOSÁRY Domokos: *Franciák Magyarországon 1664-ben*, Zrínyi-Doldozatok VI. (1989), 46.

¹⁴ „Az könyvet, kit Ispán Ferenc parancsolattal vitt el tőlem, nem érdemli olyan méltóságos fejedelem olvasását, alázatosan kérem Nagyságodat, küldje meg nekem, hadd corrigáljam, aztán úgy küldöm meg Nagyságodnak, ha parancsolja.” (Zrínyi Miklós levele II. Rákóczi Györgynek, Csáktornya, 1654. április 25. = ZRÍNYI Miklós *Összes művei*, kiad. Kovács Sándor Iván – Kulcsár Péter – Hausner Gábor, szerk., utószó Kovács Sándor Iván, Kortárs, Budapest, 2003, 639 [a továbbiakban: ZMÖM 2003].) Klaniczay Tibor szerint „Ispán 1653 őszén járt Zrínyinél, a könyv pedig nem lehet más, mint a *Vitéz hadnagyt*” (KLANICZAY Tibor: *Zrínyi Miklós*, Akadémiai, Budapest, 1964², 391). Az én véleményem viszont az, hogy a visszakért kéziratot könyv semmiképpen sem lehetett „a” *Vitéz hadnagyt*, hiszen a discursusok még 1657-ben sem kerültek ki Csáktornyáról, ha egyáltalán már megíródtak addigra. Tudjuk, hogy Megyerihez is csak a „Mátyás királyról való história”, a „centuriák” és az aphorismusok jutottak el Wittnyédy közvetítésével, márpedig a bán ügyvédje bizonyára megmutatta volna atyai barátjának a discursusokat is, vagy legalább tudatta volna őt a létezésükről. A Rákóczihoz „parancsolattal vitt” kézirat tartalmazhatta az aphorismusokat, a tanulságokat, sőt akár a *Mátyás-elmélkedéseket* is. (A királytűkör KLANICZAY: *I. m.*, 551 szerint 1656/57 telén íródott. Négyesy 1985-ben napvilágot látott kiadásának bevezetőjében viszont felhívja a figyelmet arra, hogy „a munka 1656-ban mindenesetre készen volt, mert mint »mostan« uralkodót említi IV. János portugál királyt” [ZrKvt I, 97]. IV. János 1656. november 6-án halt meg, erről Zrínyi legkésőbb decemberben bizonyára értesült. Én azt gyanítom, hogy a munka a nádorválasztó – végül 1655-ben megtartott – országgyűlésre való készülődés jegyében íródott [vö. CSILLAG István: *Zrínyi Mátyás király életéről való elmélkedések című művének datáláshoz*, ItK 2000/1–2., 97–99]. Pálffy Pál nádor 1653. november 26-án hunyt el, tehát Zrínyi 1653 decemberétől bármikor szükségét érezhette, hogy tanulmányozza a jó kormányzás módját, hiszen ő lett Pálffy nádor politikai örököse, és ilyen minőségében 1653/54 telén mindenképpen végig kellett gondolnia terveit és teendőit. Az „Erdély-párt” új vezetőjéhez pedig bizonyára elküldte emberét Rákóczi fejedelem, még akkor is, ha Ispán Ferenc néhány hónapja már járt Zrínyinél.) De az sem lehetetlen, hogy az aphorismusokban emlegetett Julius Caesar-kommentárok veszték el Ispán Ferenc miatt, vö.: „de mint hogy Julius Császár Commentariusira akarok írnia, most el hagyom ezt a materiát akkorra” (*Vitéz hadnagyt*, 13. aphorismus, ZMPM 2004, 93); „mikor Julius Császár Commentariusira írunk, meg mutattuk, miképen tselekedet ő ilyen occasióban” (*Vitéz hadnagyt*, 26. aphorismus, ZMPM 2004, 101).

¹⁵ Lásd SZÉCHY Károly: *Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664)*, V., Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1902, 134 (az idézet innen való); KLANICZAY: *I. m.*, 784.

potézisem szerint ezután állította össze Wittnyédy a kódexet. Ha már politikai kiáltványt intézni a nemzethez nem tanácsos dolog, adják ki Zrínyi Miklós politikai és hadtudományi írásait, propaganda gyanánt. A soproni ügyvéd munkája tehát arra szolgált volna, hogy legyen egy tisztázott gyűjteménye a horvát bánnak, amelynek alapján elkészíthető a sajtópéldány. Azt tudjuk, hogy október elején Wittnyédy Csáktornyán járt. Mint fentebb írtam, az októberig eltelt több mint egy hónap alatt különösebb sietség nélkül végezhetett a kódexszel, és ekkor, októberben például elvihette megmutatni urának. Zrínyi éppen a kanizsai törökkel való újabb csatára készült, feleségét és Ádám fiát is a biztonságosabb horvátországi birtokokra küldte,¹⁶ szó sem lehetett arról, hogy a prózai művek esetleges kiadásáról érdemben tárgyaljanak. Arra azonban akadhatott idő, hogy egy-két részletről, például a *Dedicatio* Wittnyédy által értelmezhetetlen felütéséről („Umseias” – „árnyékjai”) szót váltsanak. A javítás nem a szerző vagy a scriptor kezétől való, de ezt az ő utasításai alapján bármelyik írnok elvégezhetette akár ott helyben, akár Wittnyédy hazatérte után Sopronban.

A soproni prókátor legközelebb és utoljára november 13. és 18. között találkozott a horvát bánnal. Bethlen Miklós emlékezései szerint Csáktornya ura ekkor már ismét maga mellett tudhatta Löbl Mária Zsófiát és Zrínyi Ádámot.¹⁷ A költő-hadvezér ekkor ismét el volt foglalva, ezúttal titkos belső tanácsosként a nyári eredménytelen tanácskozások után újfent a bécsi udvarba készült megbeszélésre. Az 1664. november 18-i tragikus vadászbaleset azonban minden tervet megghiúsított.

Amíg a Csáktornyára siető Zrínyi Pétert bevárták, Wittnyédy lemásolhatta a Freitag-törödéket, amelyet Zrínyi Miklós talán akkor vett elő, amikor a franciákkal folytatott beszélgetések élményeivel telve augusztus végén hazatért. Az mindenesetre jól látszik, hogy Wittnyédy a kódex 122b lapjához nekifogván új tollat vett elő, s azzal fejezte be a *Tábori kis tractát* a 128a lap közepén, a „Fraytag szerént” kezdetű részhez (129a–132b) mégsem ezzel a friss pennával kezdett neki. Az utolsó műnél az íráskép is gyakran megtörik, nyilvánvaló, hogy nem egyetlen lélegzettel készült ez az utolsó 4 kódexlevél, és egy idegen kéz is többször besegített. Ura váratlan halála után tehát Wittnyédy immár valóban arra törekedhetett, hogy a halott horvát bán minden általa ismert munkáját megörökítse, megőrizze. Az a tény, hogy Wittnyédy igen híven követte a rendelkezésére álló forrásokat (még akkor is, ha számára érthetetlen volt a szöveg), és nem érvényesítette saját nyelvhasználati sajátosságait, szintén arra mutat, hogy a másolás még Zrínyi életében történt, a bán titkára számított arra, hogy munkája urának kezébe kerül. A saját kezű másolás is egykorúságra utal, hiszen Zrínyi halála után Wittnyédy minden további nélkül megtehetette volna, hogy a kópiát valamelyik írnokával csináltassa meg, saját ízlése szerint

¹⁶ A Zrínyi család elutaztatásának híre még Bécsbe is elért, s hamarosan értesült róla maga a pápa is: „Híre járt itt, hogy Zrínyi Miklós gróf a törökökkel érintkezésbe lépett és tárgyalásokba bocsátkozott. A gyanút megerősíteni látszott az a körülmény, hogy nejét Magyarországból Horvátországba küldötte. De szoros utánjárás után arról győződtem meg, hogy a hír teljesen alaptalan” – írta Carlo Caraffa della Spina bíboros, bécsi nuncius VII. Sándor pápának szeptember 13-án, lásd FRAKNOI Vilmos: *Zrínyi Miklós pályájának vége 1664 április–november (Közlemények a vatikáni levéltárból)*, Történelmi Tár 1894, 580.

¹⁷ „Nékem benn volt véle [Zrínyivel] asztalom; ekkor kevesen ettünk benn: maga, felesége egy kis asszonyka, Zichy Pál úrfi, Vitnyédy csak akkor érkezvén oda, Guzics Miklós udvari kapitánya, a páter és én.” BETHLEN Miklós *Önéletírása*, I., kiad. Szalay László, Heckenast, Pest, 1858, 326.

alakítva át a rendelkezésre álló szövegeket,¹⁸ főként a *Vitéz hadnagyét*, amelyben akadtak számára értelmezhetetlen szöveghelyek és szerkesztési sajátosságok.¹⁹ (A kéziratra a továbbiakban W jellel utalok.)

(A Szepesi-másolat, *OSZK Quart. Hung.* 411.) 219 levél üres előzők- és hátsó levéllel. A másolat Szepesi Pálnak (1630–1687) az 1670-es években írt-másolt, illetve összegyűjtött kolligátumához tartozik. Szepesi az 1662. évi országgyűlésen Borsod vármegye követeként a Zrínyit politikai aktivitásra kérő nemesi ellenzék egyik vezére volt. Az 1666-os murányi gyűlésen csatlakozott a Wesselényi-mozgalomhoz. 1670-ben a leleplezett szervezkedés elleni megtorlás elől menekült Erdélybe. Kezdetben Teleki Pál sorostélyi (ma Sorostin, Románia, Szeben megye) birtokán bujdosott. 1678-ban beállt Thököly seregébe, ahol tábornokká emelkedett.²⁰ A kolligátum arról tanúskodik, hogy nem használta a családi előnevet, tehát következetesen Szepesi Pálnak, nem pedig *négyesi* Szepesi Pálnak nevezte magát, családnevét pedig egy s-sel és i-vel írta.

A kolligátum darabjai jelentős részben Szepesi kezével készültek, akinek jellegzetes, jobbra döntött, gyakran az alsó vonal alá lehúzott betűs, szálkás tollvonása könnyen felismerhető. A lenyűgözően gazdag levél- és dokumentumgyűjtemény Zrínyi Miklóstól csupán az Áfium-másolatot tartalmazza (52a–77b). Az oráció három kéz írása. A cím (52a): *Török Áfium ellen orvossagh. / Avagy / Az Töröknek Magyararal való, bekes- / sege ellen. Antidotum. / Mellyet / Irt Varad meg vetele után, Hazájá- / nak romlásán; Nemzetének fogya- / tásán, igazán szánakozó Hor- / váth Orzági Bann, / GRÓFF / ZERENI MIKLOS.* A 72b lap 5. sorától végig Szepesi kézírása. A másolat minden más kéziratnál közelebb áll a Wittnyédy-kópia szövegéhez, de a sietségnek be-tudható hibákat leszámítva is nyilvánvaló, hogy annál korábbi szövegváltozatot tartalmaz. (Jele: S.)

(A Zichy-másolat – MTA K 86) A kéziratot fekete bőrtokban őrzik. A kézirat maga kopott, rongálódott, fehér pergamenkötésű 44 nyolcadrét levél. A belső kötéstáblán: „Georgy Zichy, de eadem / Archidiaconi Zoliensis / et Canonici Strigoni- / ensis. 1664. / 4 Septembris”,²¹ a másolóval azonos kéztől. Címe (3a): *Sors bona nihil aliud / Az Török FATVM ellen ualo or- / uossagh, / avagy / Az Töröknek magyararal ualó / békessege ellen / ANTIDOTVM.* A mű szövege után: *In Consensum Epigramma és Azon magyarul* (Fegyvert s bátor szívet...).

¹⁸ „Be föld ez az kek égh, ha nem föld koporso / Oram üdvösséges csak légyen utolso” – idézte Zrínyi versét Wittnyédy 1664. január 9-én egy bizonyos „Botka uram”-nak, a „tisztességes” kifejezést egy hozzá köze-lebb álló formulára cserélve. Betűhíven idézi KOVÁCS: *Négyesi László kísérlete...*, 45.

¹⁹ A *Vitéz hadnagyot* megnyugtatóan rekonstruált szerkezetben lásd ZMPM 2004, 61–167. (A rekonstrukciót Kulcsár Péter részletesen is ismerteti bevezetőjében: *Uo.*, 32–42.)

²⁰ Életéről lásd újabban TARCZAI Béla: *A Négyesi Szepessy család története = A Herman Ottó Múzeum évkönyve XLII.*, szerk. Veres László – Viga Gyula, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003, 325; KOVÁTS Kornél: „Fényesebb a láncnál a kard...” *A négyesi Szepessy nemzetség fegyvereinek hajdani dicsősége = A Herman Ottó Múzeum évkönyve XLVI.*, szerk. Veres László – Viga Gyula, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2007, 660–663.

²¹ Zichy György (1623-ban született, 1656-tól esztergomi kanonok, 1658-tól zólyomi főesperes) Zichy István (1616–1693) altábornagy, aranysarkantyús vitéz unokatestvére volt. A Zrínyi halálakor a horvát bálnál hadi mesterséget tanuló „Zichy Pál úrfi” (ahogy Bethlen Miklós már idézett visszaemlékezésében nevezte) Zichy István fia, a későbbi vázsonyi várkapitány.

Bár ez az egyetlen olyan *Áfium*-másolat, amely kétséget kizáróan Zrínyi életében készült, már a címben is „félreértést” hagyományoz:²² *fatumot* írt a másoló a számára talán ismeretlen és érthetetlen *afium* helyett – vagy eleve „*afium*” helyett „*fátumot*” a címében hordozó forrást másolt –, ezt a „javítást” több egykorú-közelkorú másoló is végrehajtotta vagy követte. (Jele: Z.)

(A zirci ciszterciták példánya – OSZK Fol. Hung. 2401.) Papírkötésű 13 levél. Az 1a lapon: *SYMBOLVM / Illustrissimi ac Excellentissimi Domini Comitis / NICOLAI à ŽRNINIO. / Regnorum Dalmatiæ, Crōatiæ [!], Sclavoniæque etc. Bani / Sacræ Cæsareæ Rēgiæ Maiestatis Intimi Consiliarius Camerarij's etc. / Nemo me impunè lacescit. / Dulce, et decorum est pro Patria mori / Mors et fugacem persequitur Virum. / ARGUMENTUM Totius Operis. / Ezzel az írással mutatatik meg, hogý fegyűver keűll Orsza- / gunkban, miképpn kelljen azt rendelni, tartani, és más sok / Particularitastis feűll találunk, ha akarjuk. / Volenti nihil difficile. // Sors bona nihil aliud az Török fatum ellen való orvos- / ságh, avagý az Töröknek Magýjarral való bekességhe el- / len ANTIDOTVM. A mű után a latin és a magyar függelékvers. A 13b lapon öt, 1664-et kiadó kronosztichon. (Jele: C.)*

(Korizmic-példány – OSZK Oct. Hung. 637.) 22 levél (+2 előzéklevél) mélybordó bőr-papír kötésben. A 17. századi kéz írását őrző 22 levelet áttetsző papírhártyával restaurálták, de a sorszéleket így sem sikerült mindenhol megmenteni. Az 1a lap volt eredetileg a címlap, az alábbi címleírással: *Symbolum / Illustrissimi Domini Comitis / Nicolai à Žrinio // Nemo me impunè Lacescit // Inuidiam virtute partam non Inuidiam sed gloriam / putauí.²³ // Dulce & decorum est pro Patria mori / Mors, & fugacem persequitur Virum. Az egész lapot egy másik kéz keresztben tollal áthúzta, és átmásolta ugyanezt a 22a lapra. A műcím (2a): *Sors bona nihil aliud. / Az / Török AFIVM ellen való ORVOSSACH / Avagý / Az Töröknek Magýjarral való Bekességhe ellen. Ez a variáns is tartalmazza a függelékverseket. (Jele: K.)**

(OSZK Quart. Hung. 1070.) A 20 levélnyi kópia 19. századi négyrét hajtott papírkötést kapott. A másolat címe (1a): *Symbolum²⁴ / Argumentum Totius operis. / Ezzel az írással mutatik meg, hogý fegyűver köll or- / szagunkban mikippen köllýön ezt rendelni, tartany, és / más sok particularistis [!] föl találunk ha akarjuk. / Volenti nihil difficile / Sors bona nihil aliud. / Az Török fatum ellen való orvosság. / A vagy. / Az Töröknek Magýjarral való bikességhe ellen. / Antidotum. A végén a függelékversekkel.*

Recepciótörténetileg azt bizonyítja, hogy az oráció nem csupán mint Zrínyi munkája lehetett érdekes a kortársak vagy a közvetlen utókor számára, hanem a szöveg maga is elég fontosnak számított ahhoz, hogy a szerző nevének említése (esetleg ismerete) nélkül is megörökítsék, s mint az i-ző nyelvjárás mutatja: bizonyos értelemben folklorizálódjék is. (Jele a nyelvjárási sajátosságra utalva: I.)

²² Vö. NÉGYESY: I. m., 70. (A megállapítással nem értek teljesen egyet, a kérdésre az oráció recepcióját tárgyalván visszatérek.)

²³ „A virtussal szerzett gyűlöletet nem gyűlöletnek, hanem dicsőségnek tartottam.” (Cicero: *In Catilinam I.*, a 29. rész utolsó mondata, kissé átfogalmazva.)

²⁴ Eléje írva más kézzel: „Ne Bánts”, utána (szintén ettől az idegen kéztől): „Nemo me impune lacescit”.

(Sándor Móric Zrínyi-kolligátuma – OSZK Quart. Hung. 991.) 85 levél szürkés zöldeskék papírkötésben. Három kéz írása. 1a–52a: *Síralmas panasz*. 56a–69a: *Áfium*. A cím (56a): *Török ellen valo Antidotum, / az az // Török ellen valo orvosság, irattatott / Zríni Miklos által*. Az oráció szövege a 69a lap 13. sorában ér véget: „[...] semmit sem indulok azon, ha mi jobbak leszünk.” 74a–83a lap: Zrínyi és Montecuccoli 1662. évi vitairatai.

A *Síralmas panasz* nagy valószínűséggel az 1705-ös szécsényi országgyűlésre készült, illetve ekkor nyerte el végső formáját.²⁵ A másoltató pontosan tudta, hogy az *Áfium* befejezése beépült a *Síralmas panaszba*, és külön lemásoltatta a Zrínyi-oráció első harmadát is. (Jele: M.)

(Forgách–kiadás, Kolozsvár, 1705) 5 számozatlan lap (címnegyed, ajánlás és előszó), valamint 64 számozott pagina. A címlapon (A1 recto): *SYMBOLUM / ILLUSTRISSIMI DOMINI / COMITIS / NICOLAI ZRINYI: / Nemo me impunè lacescit. / Dulce & decorum est pro Patria mori. / MORS & Fugacem persequitur Virum. // Excusum Annò 1705*. Az A1 versón dedikáció II. Rákóczi Ferencnek. Az A2 recto – A5 rectón Forgách előszava. Az oráció címe az A6 rectón: *Sors bona nihil aliud. / A' / Török Áfium ellen való / ORVOSSÁG: / Avagy, / A' Töröknek Magyarra való Bé- / kessége ellen / ANTIDOTUM*. A 63–64. lapokon: *In Consensum Epigramma* és *Azon Magyarul*.

Bár a kiadás helye nincs feltüntetve a nyomtatványban, a betűtípus és a kiadás éve alapján Esze Tamásnak sikerült azonosítania a kolozsvári nyomdát.²⁶ (A könyv szövegkritikai jele a továbbiakban: F.)

Az Áfium recepciója 1663–64-ben

Mint a Zichy-kézirat (Z) is bizonyítja, az Áfiumnak már Zrínyi életében terjedtek olyan másolatai, melyeknek szerkezete és szövege lényeges pontokon eltér a Bónis-kódextől, illetve az azzal rokonítható másolatoktól. A két legszembevetőbb különbség pusztán rátekintéskor is nyilvánvaló. A Zichy-másolat „Symbolum”-mal kezdődik, és a latin illetve magyar függelékvissel zárul. Ugyanilyen keretbe foglalódik a kolozsvári editio princeps (F) és három egykorú-közelkorú másolat (K, I, C) is. Az argumentumot sem a mű végén, hanem a törzsszöveg előtt hozzák, tehát nem *quod erat demonstrandum*-ként tekintenek rá, hanem olyan tételre, amelyet az orációnak még bizonyítania kell. A törzsszövegben a legfontosabb eltérés, hogy több szövegforrás „fejedelmünk”-nek nevezi Erdély elbukott uralkodóját. Az 1663–64. évi recepcióról már értekeztem,²⁷ az abban foglaltakat ehelyt nem ismételtem meg.

Több érv és jel mutat amellett, hogy Zrínyi munkáját 1663 májusa és júliusa között, Wesselényi környezetéből kezdték terjeszteni.²⁸ Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az Áfium terjesztésében erdélyi politikusok-literátorok is közreműködtek. Az 1662. évi országgyű-

²⁵ Lásd PÉTER Katalin: *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei*, Akadémiai, Budapest, 1973 (erről a konkrét példányról: 10).

²⁶ ESZE Tamás: *A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*, Magyar Könyvszemle 1955/4., 282–285.

²⁷ CSILLAG István: *Zrínyi „Áfium”-ának 1663–64. évi recepciója = Az olvasó – az olvasás. Irodalmi tanulmányok*, szerk. L. Simon László – Thimár Attila, Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 1999, 149–184.

²⁸ Lásd Uo., 152–166. A Wesselényi köréből való terjesztéshez talált újabb érveket NAGY Levente: *Zrínyi és Erdély. A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdélyben*, Argumentum, Budapest, 2003, 103–104.

lésre készülvén május 11-én a protestáns követek levelet írtak a kezdetben távolmaradó Zrínyinek, hogy „az országot hallatlan veszedelemmel emészto tűznek megoltására, mérges sebeinek orvoslására” siessen Pozsonyba.²⁹ Május 16-án a protestáns követek bejelentették különválásukat a katolikus főuraktól és követektől, és önállóan kívánták előterjeszteni sérelmeiket, amit május 23-án meg is tettek. A gyűlés nyitónapján, május 31-én még mindenki megjelent, de július 1-jén, a sérelmi kérdések tárgyalásáról már kivonultak a protestáns követek, s onnantól nem vettek részt a törvényhozói munkában.³⁰ I. Lipót király Johann Ferdinand von Porcia (Portia) herceg, a Titkos Tanács elnöke sikertelen kísérletei után Wesselényit és Zrínyit bízta meg, hogy egyeztessen az elégedetlen követekkel. Időközben Raimondo Montecuccoli június 10-én olasz nyelven fogalmazta meg álláspontját a főbb protestáns sérelmekkel, a magyarországi német (osztrák) hadakkal és Kemény János „elárulásával” kapcsolatosan (*Risposta alle calunnie che qua e là si vanno disseminando che l’armi alemanne cesaree abbiano poco o nulla operato l’anno 1661 [Felelet azon rágalmozóknak, akik szélteében-hosszában azt terjesztik, hogy a császári német hadsereg 1661-ben semmit vagy csak nagyon keveset tett]*). Írása Porcia számára (vagy esetleg egyenesen az ő megrendelésére) készült.³¹ Máig felderítetlen módon valaki néhány részlet elhagyásával valamikor júliusban nem csupán lefordította latinra (Porcia kiválóan tudott olaszul, a latin verzióra tehát nem volt szüksége), de terjeszteni is kezdte. A császári tábornok és a magyarok kapcsolatait vizsgáló Nagy Levente és Hausner Gábor szerint a „latin szövegből kihagyott részek [...] egyértelműen a magyarokra vetnek rossz fényt, hiszen azt erősítik, hogy a felső-magyarországiak sérelmeiket eltúlozták, a német katonák nem vittek véghez olyan pusztítást, mint amilyenre ők panaszkodnak, de ha igen, akkor miért nem adták elő panaszukat a Rottal-féle bizottságnak. Emellett Kemény János a császáriakat úgymond becsapta, mert úgy csábította be a császári sereget Erdélybe, hogy előre tudta: nincs elegendő élelmiszer a katonák ellátására. A magyarokra és az erdélyiekre rossz fényt vető sorokat tehát mindenképpen a magyar rendek soraiból vagy környezetéből kikerülő fordítók iktathatták ki.”³² Ez is elképzelhető, de az is lehet, hogy ők csupán hozzájutottak a kiszivárogtatott latin szöveghez, s elhagyták a magyarok konkrét hibáira utaló mondatokat. Az viszont bizonyosnak tűnik fel Nagy és Hausner elemzése alapján, hogy a manifesztumot az országgyűlés protestáns követei kezdték terjeszteni.

Zrínyi, aki az 1655. évi nádorválasztó országgyűlésen még azt sem tudta elérni, hogy az ő szava bármit is számítson a palatinus személyét illetően, 1662-ben már mint igazi államférfi, döntő befolyással rendelkező politikus lépett fel. Olasz nyelvű levélben augusztus 16-án jelzi Porciának, hogy hallott a manifesztumról, amelyről „Mindenkinek úgy gondolja, hogy a közügy mellett engem is külön sérelem ért” („Tutto mondo oltra della publica, stima toccar a me in particular l’ingiuria”). És bár számára „igen kényelmetlen”, hogy nem ismeri, milyen sérelemről van szó, „Teljes lelkemből fáradozni fogok [...] azon, amennyire csak képes leszek, hogy a felgerjedt lázongásokat lecsillapítsam. [...] az a helyzet, hogy nem rajtam áll

²⁹ A levelet idézi FABÓ András: *Az 1662-iki országgyűlés*, Athenaeum, Budapest, 1873, 11–12.

³⁰ FABÓ: *I. m.*, 15–20.

³¹ Tisztázott változata a bécsi Kriegsarchiv Montecuccoli-gyűjteményében, lásd NAGY Levente – HAUSNER Gábor: *Raimondo Montecuccoli és a magyarok*, Hadtörténeti Közlemények 2011/3., 698.

³² *Uo.*, 701.

minden" – készíti fel a császár teljhatalmú miniszterét a horvát bán.³³ Zrínyi egy latin nyelvű levél-röpiratban nyíltan Montecuccolinak („Optimae Dux” [Legkitünőbb vezér] megszólítással) címezte válaszát.³⁴ A horvát bán ott támadta leginkább Montecuccolit, ahol az neki a legkevésbé fájt: „a mi Kinizsink, Báthorynk, Hunyadink [...] megszentelt tisztelettől övezve nyugszanak, mert megvédték a hazát, megszabadították a kereszténységet, elűzték a törököt. És mi, az ő utódaik sem szennyeznék be az ő dicsőségüket semmittevessel, nem vesztenék el tétlenül hazánkat, ha csak a legkisebb módot is engednének nekünk, hogy cselekedjünk.”³⁵ Zrínyi tisztában volt azzal, hogy Kemény kudarcáért legkevésbé Montecuccoli okolható,³⁶ elsősorban nem is emiatt támadta röpiratában, hanem a magyar virtust hiányolta az olasz származású birodalmi tábornokból. Ehhez tudni kell – és erről sajnos történetírásunk sokáig elfeledkezett –, hogy az 1655. évi országgyűlés honfiúsította – többek között – „Montecuculi Rajmond grófot”. Az új „magyar” gróf azonban nem találta meg a közös hangot senkivel Magyar- s Erdélyországban. Montecuccoli és Kemény ugyan együttműködtek – a gróf például a rábízott császári seregből 1661. augusztus végén 4000 gyalogos és 2000 lovas katonát küldött Kemény hadának megerősítésére –, de nincs nyoma annak, hogy 1661-ben a tábornok más magyar politikai vezetőkkel vagy hadvezérekkel is egyeztetett volna.³⁷ A magyar közvélemény honosítása ellenére sem tekintette Montecuccolit magyarnak. A kérdés Zrínyiben alighanem így merült fel: miért kérte felvételét a magyar nemzet tagjai közé, ha hivatásos katonaként sem hajlandó az életét kockáztatni azokért, akik maguk közé fogadták? (Tény, hogy Montecuccoli nem saját alkotmánnyal rendelkező országgént, hanem a Habsburg-birodalom részeként tekintett Magyarországra.) Zrínyi határozott állásfoglalása és programhirdetése után néhány hónappal létrejött a kiegyezés Wesselényi közvetítésével Teleki Mihályék és Apafi fejedelem között. 1663 nyarán az egykori Kemény-párt vezetői már a fejedelem szolgálatában álltak, élükön Telekivel és Bánffy Dénessel.³⁸

³³ TUSOR Péter: *Kiadatlan részletek gróf Zrínyi Miklós levelezéséből*, ItK 1996/5–6., 727 (a fordítás is Tusor Péter munkája). A levél magyar fordítását lásd még ZMÖM 2003, 741. (Úgy vélem, hogy Zrínyi ezzel a levéllel egyúttal Montecuccolinak is üzent, felkészítvén az őt támadó kiáltványra.)

³⁴ ZMÖM 2003, 826–832. Az eredeti latin szöveg és vonatkozó jegyzetek: ZRÍNYI Miklós *Összes művei*, II. *Levelek*, szerk. Csapodi Csaba, Szépirodalmi, Budapest, 1958, 548–556.

³⁵ ZMÖM 2003, 829.

³⁶ „Egyrészt feltehető, hogy [Zrínyi] ismerte az események hátterét, és tudott az eredeti tervről, majd annak megváltoztatásáról. Nem lehetetlen, hogy mint bánt hivatalosan is tájékoztatták a fejleményekről, vagy ha ezt a feltevést ki is kapcsoljuk, alig valószínű, hogy a pletykás bécsi udvarból ne szivárogtak volna a hírek. Hiszen a velencei követ is jórészt ilyen pletykák alapján tájékoztatta kormányát az udvar legfontosabb döntéseiről. [...] Erdélyben] nem Montecuccolit hibáztatták, legalábbis [...] a teljes igazságot ismerő Kemény [...] biztosan nem. Így írt Kemény egyik levelében Rédeynek: »Igazán referálta Kegyelmed szolgálja, hogy Cuculi [ti. Montecuccoli] uram visszatérése sokaknak nem tetszett légyen, mind azáltal ratioinak [okainak, indokainak] hely adatott, úgy ismerem; én is nem akartam semmiben vádolni.«” PERJES Géza: *Zrínyi Miklós és kora* (az 1965. évi kiadás átdolgozott verziója), Osiris, Budapest, 2002, 332–333.

³⁷ Azt azért tegyük hozzá mindehhez, hogy Montecuccoli és Zrínyi zavartalanul képesek voltak egyeztetni – többek között egymással is – a bécsi Haditanácsban az 1663/64. évi török háború terveiről. Lásd PÁLFFY Géza: *Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon áttelő kapcsolatai = Hősgaléria. A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*, szerk. Bene Sándor – Hausner Gábor, Zrínyi, Budapest, 2007, 55; NAGY-HAUSNER: I. m., 705.

³⁸ Vö. *Erdély története*, II. 1606-tól 1830-ig, főszerk. Köpeczi Béla, írták Péter Katalin – Trócsányi Zsolt – R. Várkonyi Ágnes, szerk. Makkai László – Szász Zoltán, Akadémiai, Budapest, 1986, 795.

Lehetséges másolatója/terjesztője lehetett az orációnak II. Rákóczi György özvegye, Báthory Zsófia és köre.³⁹ Mindehhez tegyük hozzá, hogy az oráció „azértis adtuk magunkat ennek a' laurusnak árnyéka alá, hogy meg maradhassunk” részlete alighanem kifejezetten Báthory Zsófiának és körének szól. Zrínyi ugyanis 1654. február 21-én ezt írta II. Rákóczi Györgynek: „Az Nagyságod fejedelmi ajánlásán penig én oly bizodalmasan akarok nyugodni mint laurus fa alatt, az ki mennykötül fél”.⁴⁰ A vallási kérdésekben (is) gyökerező felső-magyarországi ellentétek csak 1664 nyarára simultak el annyira, hogy az országrész készen mutatkozott bekapcsolódni a török elleni háborúba. Felső-Magyarország szeptember 4. és 10. között tartott hadimustrát Wesselényi jelenlétében, a borsodi Szendrő alatt. Kanizsa ostroma kudarcba fulladt, Zrínyi-Újvárt már lerombolta a török, ám az eszéki hadjárat sikere és a hatékony Zrínyi-párti propaganda csak még jobban növelte a horvát bán európai népszerűségét. Bécs és a Porta már megkötötte a vasvári békét, igaz, ezt csak szeptember 29-én hozták nyilvánosságra, s a császáriak addig nem is tartották be a megállapodást. Zrínyi országos fővezérré való kinevezését kérte Bécsben a nádor és Lippay érsek. S noha sikertelenül jártak, az Áfium 1664. évi másolatai alighanem ennek a történelmi pillanatnak a szülöttei.

Az általunk most vizsgált Áfium-kópiák (Z és C) a szendrői hadmustrára készülhettek. Ezt a hipotézist a Zichy-példány kapcsán R. Várkonyi Ágnes vetette fel,⁴¹ aki valószínűleg helyes nyomon jár. A szendrői seregszemle a felvidéki protestánsok és katolikusok kiegyezésével, sőt Lippay György esztergomi érsek és a klérus támogatásával, Wesselényi közvetítése révén jött létre, abban a reményben, hogy Zrínyi – immár vitathatatlan európai tekintélynek és megbecsülésnek örvendő – ismét a magyar hadak élére áll. Ha ekkor készültek a Z és C jelű Áfium-másolatok, a Zrínyi újbóli vezérségéhez fűzött reménynek szólhatott a kéziratok elején a gróf tisztségeinek „mustrája” is.

Mint R. Várkonyi Ágnes a *Márssal társalkodó Murányi Venus* hátterét elemezvén kétséget kizáróan bizonyítja: 1663–64-ben a magyar politika szálait a nádor fogta össze. Zrínyinek így maradhatott ereje és ideje a háborúra, a *militaris disciplinára* összpontosítani. Az Áfium másolatokban való terjesztése beleillik a két ország törökellenes egységét megteremteni akaró Zrínyi és Wesselényi tevékenységébe. Bizonyos, hogy 1663 májusa és szeptembere között több kópia is készült, de ezek mára vagy megsemmisültek, vagy lappanganak. Ezek a másolatok már valószínűleg tartalmazták a függelékverseket is.⁴² Az a két ránk maradt Áfium-kópia, amely bizonyosan Zrínyi életében készült s tartalmazza a függelékverseket is, 1664-ből való.

³⁹ CSILLAG: Zrínyi „Áfium”-ának 1663–64. évi recepciója, 176–180.

⁴⁰ ZMÖM 2003, 630.

⁴¹ R. VÁRKONYI Ágnes: *A rejtőzködő Murányi Venus*, Helikon, Budapest, 1987, 2

⁴² Készülniük kellett függelékvers nélküli másolatoknak is 1663 májusa előtt, mégpedig Csáktornynán. Nehezen elképzelhető, hogy az első példányokat, amelyeket legközvetlenebb híveihez és szövetségeseihez – Wittnyédyhez, Batthyány Kristófhhoz, Wesselényihez, Zichy Istvánhoz, báró Esterházy Jánoshoz, gróf Esterházy Pálhoz, Csáky Istvánhoz stb. – eljuttatott, Zrínyi ne maga készítette volna. A Thököly István számára készült kópiát alighanem az a Tőke nevű embere vitte el Késmárkra, aki 1663. március 5-én járt ott a horvát bán megbízásából (lásd Lipóczi KECZER Ambrus *Naplója 1663–1669*, kiad. Nagy Gyula = *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból*, II., MTA, Budapest, 1894, 95). Wittnyédy június 11-én ugyanis már úgy ír Thököly jószágigazgató-titkárának, Keczer Ambrusnak, mint akiről feltételezi, hogy ismeri az Áfium szövegét, és ezért pontosan érti, mire utal a soproni ügyvéd: „az török magának Erdélyt elfoglalja és Apaffy

Az 1664. szeptember 4-i possessorbejegyzéssel bíró Zichy-példányt valószínűleg augusztusban másolták. Az augusztusban Bécsben tartózkodó horvát bánt hősként ünnepelte a császárváros népe. Zrínyi fővezéri kinevezéséért francia, rajnai ligai, velencei, vatikáni támogatással tárgyal az udvarnál Lippay és Wesselényi. Ideális időpont lehetett ismét elővenni *Az török afium ellen való orvosságot*, és terjeszteni országszerte. Zrínyi kiáltványa volt az a közös program, amelyben a Dunántúl, Észak-Magyarország protestáns és katolikus főurai, rendjei, a Partium valamint Erdély egyetérthetett.

Azt a függelékverses *Áfium*-kéziratot, amelyre az 1664. évi másolatok visszavezethetők, Wesselényi juttathatta el a Felvidékre és/vagy Erdélybe. A terjesztés előtt esetleg készülhetett egy „konszenzusos” példány, benne az „erdélyi” szövegváltozattal, s a szendrői hadimustrára ebből a példányból másolhatták a kópiákat. Luigi Fernando Marsili szerint Lippay „attól a reménytől vezetve, hogy a szentgotthárdi győzelem által visszaszerezheti ténylegesen is érseki székvárosát [Esztergomot], mindennel, amire csak egy ilyen sok áldozatot kívánó háborúban szükség lehet, támogatta a hadakat, s arra készült, hogy a székváros ostromához saját csapataival nyújt segítséget a Dunán felvonuló győztes keresztény seregnek”.⁴³ Bár az 1658-ban született későbbi Montecuccoli-tanítvány hadvezér és tudós minderről aligha személyesen az 1666-ban elhunyt főpaptól értesült, szavainak lényegét tekintve hitelt adhatunk: a Duna és a Dráva menti előrenyomulás, a királyi Magyarországon állomásozó török csapatok harapófogóba szorítása Montecuccolinak és Zrínyinek (előbbi a dunai, utóbbi a drávai színteret létesítve előnyben) a Haditanácsban közismert stratégiája volt már 1662 óta.⁴⁴ Ha nem is a szendrői mustrára, de Esztergom közelgő ostromában reménykedve Lippay előkészületeket tehetett a szentgotthárdi győzelem után saját csapatainak mustrálására. Az jelenleg nem ismeretes, hogy Zichy György esztergomi kanonoknak voltak-e hadi feladatai is, de a családi hagyományok miatt egyelőre nem tartom kizárhatónak.

A zirci *Áfium*-kópia keletkezésének idejét a 13b lap mutatja: „Chronographicum. / MagnVs DVX zrInIVs sVperIs faVentIbVs / pLVs VLtra VoVet.⁴⁵ // Chronosticon. / ProeMia VInCentI DantVr benè parta LaborIs.⁴⁶ // Chronosticon. / aVXILlante Dëo sVperIsqVë faVentIbVs, et te / InsIgnI pVgnILI fæX othoManna rVet.⁴⁷ // Chronographicum. / FoELIX, InVICtVs, fortVnatVsqVe bellorVM / aChILLes atLas, VngarIæ Leo fortIs athLeta / a braVlo zrInIVs.⁴⁸ // Chronographicum. / sVb LëopoLDo trIVMphabIs Lëo a zrInIo.”⁴⁹ A három kronografikum és két kronosztichon római számként olvasandó betűinek össz-

fejedelemnek más országot foglal. Szent Isten, hiszen keserves hír ez és szándék, hogy az Magyarországnak szent koronájának ilyen szép boglára és nagy része ily gyalázatosan jutna az pogány kezére” (VITNYÉDY Levelei, II., 71–72; vö.: „Erdélt, koronánknak egy leg szebbik boglárát fel prædálta, zavarta”, W 105a, 4–5 [az én kiemeléseim]).

⁴³ Luigi Ferdinando MARSILI: *A Magyar Királyság történetének kivonata*, ford., kiad, utószó Nagy Levente, Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2009, 20 (az én kiemelésem).

⁴⁴ Lásd NAGY-HAUSNER, I. m., 695–698.

⁴⁵ „Zrínyi, a nagy vezér az égiek támogatásával önként többet fogad.”

⁴⁶ „A győztesnek megadatik a munka jól megérdemelt jutalma.”

⁴⁷ „Isten segítségével, az égiek támogatásával és teátalad, a nagyszerű harcos által az ottoman aljanép el fog pusztulni.”

⁴⁸ „Szerencsés, győzhetetlen és háborúban sikeres Achilles, Atlas, Magyarország oroszlánja, hadi dicsősége révén bátor harcos Zrínyi.”

⁴⁹ „Lipót alatt diadalmaskodni fogsz, Zrínyi-oroszlán.”

szege mind az öt esetben: 1664. C bizonyosan független a Zichy-példánytól: nemcsak kronosztichonjai mutatják ezt, de néhány, nem elírásnak vagy félreértésnek betudható szövegbéli eltérés is. 1664 nyarán tehát már több, némileg eltérő szövegű *Áfium*-példány forgott közkezen a két országban, amelyek további másolatok alapjául szolgálhattak (és szolgáltak). S bár a zirci apátsági könyvtárban csak 1875-ben katalogizálták a kópiát, valószínűleg a benne szereplő két régebbi ceruzás jelzet is az apátsághoz köthető. Lippayra mint megrendelőre-másoltatóra vallana az is, hogy a Zichy-példányhoz hasonlóan (sőt azzal egyezően) felsoroltatnak benne a szerző közjogi tisztségei is: Magyarország érsek-prímása nem kisebb személyiség orációját téteti közkinccsé Esztergom várva várt ostroma előtt, mint a nagyságos és kegyelmes Zrínyi Miklós gróf úrét, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia stb. bánját, a szent császári és királyi felség titkos tanácsosát, aki méltán lehet szövetségese a magyarországi katolikusok fejének.

Közelítések az *Áfium* keletkezéséhez

A két 1664-ből származó kópiát és az egy évvel korábbi, valószínűsíthető előzményeit azért kellett tárgyalnom az oráció keletkezését megelőzően, mert az *Áfium* születéséről még kevesebbet tudunk, mint a Zrínyi életében készült másolatokról. Rónai Horváth Jenő hadtörténész 1661/62 telére datálta a hová bán munkáját.⁵⁰ Zrínyi első monográfiája a Beöthy Zsolt szerkesztette, a szennycímlap alapján „képes irodalomtörténésként” emlegetett munkában így foglalt állást: „1660-ban, mikor a török Váradot megvette, [Zrínyi] visszatörölésül hirtelen Kanizsát megtámadja, [...] míg a bécsi kormány követe el nem tiltja azt. Zrínyi kitörő bosszúságában a kardját a földhöz vágja, de engedelmesen Csáktornyára vonul vissza. [...] Majd a következő évben török ellenére, német ellenére a Mura és Dráva találkozásánál Zrínyivárt emelteti [...] S megírja egyidejűleg a *Török Áfium ellen való orvosságot*”.⁵¹ Monográfiájában Széchy így pontosított: „Várad vesztének közvetlen hatása alatt megírta a *Török Áfium ellen való orvosságot*”, jegyzetben is megmagyarázva módosult álláspontját: az oráció 1662-ben „semmi esetre sem születhetett, mert Montecuccoli erdélyi séta-hadjáratáról 1661 szeptemberében sem említés, sem célzás nincsen benne; pedig az idegenek szerencsétlen hadviselése és veszteségei közt ez hatna a legközvetlenebbül, s ha előbb megtörténik vala, bizonyosan nem maradt volna szó nélkül. Az *Áfium*nak tehát előbb kellett születnie. 1661 májusától fogva azonban nem készülhetett, először, mert Zrínyi rendszerint csak telenként áldozott az írásnak; másodszor, mert májustól kezdve, a mint szinte hétről-hétre kimutathatjuk, teljesen Új-Zrínyivár építésével és védelmével foglalkozott: az írásra sem ideje, sem türelme nem lehetett.”⁵² Hasonlóképpen vélte Klaniczay Tibor is: Zrínyi munkája „legkorábban 1660 őszén keletkezhetett. 1661. június 29-én pedig Vitnyédy már visszaküldi Zrínyi »bölcs és

⁵⁰ Gróf ZRÍNYI Miklós a költő és hadvezér *Hadtudományi munkái*, kiad. Rónai Horváth Jenő, MTA Hadtudományi Bizottsága, Budapest, 1891, 120.

⁵¹ *A magyar irodalom története*, I. A legrégebbi időktől Bessenyei felléptéig, szerk. Beöthy Zsolt, Athenaeum, Budapest, 1896, 376–377.

⁵² SZÉCHY: I. m., IV. (1900), 107.

nemzetünk homályban levő régi dicsőségének helyre hozandó mediumirul istenes írását«, nyilvánvalóan az Áfium kéziratát értve alatta. Eszerint 1661 tavaszára már készen volt a mű, annál is inkább, mert ekkor már hozzáfogott Zrínyi új vára építéséhez s ezzel volt elfoglalva; Zrínyi-Újvárról nincs is már említés az Áfium-ban.”⁵³

Azt, hogy Zrínyi hadi vállalkozások idején nem ért rá írni, vagy legalábbis rá is érvényes lett volna az *inter arma silent Musae* latin mondás, Kovács Sándor Iván már cáfolta, amikor *A lírikus Zrínyi*ről készített monográfiájában azonosította a *Szigeti veszedelem* IX. énekének 3. strófájában leírtakat Zrínyi és a kanizsai török 1648. március–áprilisi hadakozásaival – egyúttal módosítva az eposz datálását is.⁵⁴ Széchy másik fő érve, hogy az Áfium Várad vesztésének „közvetlen hatása alatt” íródott, tetszetős, de nem túl meggyőző. Aki indulatból ír egy ilyen kiáltványt, tényleg gondolna arra, hogy beleírja: a felállítandó „gyalogságnak kéket [tudniillik posztót], lovasnak verest ruházattára” kellene adni? Gondolna rá, hogy ki kell fejteni: „minden zászló allyának legalább egy kintstartója volna, és hogy leg aláb nyoltzadik részét ne adnák meg pénzből a’ vitéznek”, hanem azt félretegyék számára, hogy „ha rabságh, ha betegség, ha sebek megnyomnák, volna mit elő venni”?⁵⁵

A Klaniczay által érvként említett és idézett két Wittnyédy-levél viszont megfontolandó bizonyítéknak tűnik. Az, hogy arra kéri urát, „segélje hazájában lévő nagy tüzet eloltani”,⁵⁶ valóban lehet utalás az Áfiumra („ihon az emésztő tűz”), ám ez korántsem bizonyos. Hiszen a „nagy tűz” közismert toposz, II. Rákóczi György lengyelországi kudarca után állandóan említetik a magyarok levelezésében, láttuk, hogy így érvelt 1662-ben az országgyűlés kezdetén a felvidéki nemesség is Zrínyihez írott levelében, sőt a vergiliusi Ucalegon-motívum révén ismert és használatos szerte Európában.⁵⁷ A következő Wittnyédy-levélrészlet már ismerősebb lehet számunkra Zrínyi műveiből: „Az Nagyságod nekem concedált [átengedett] bölcs és nemzetünk homályban levő régi dicsőségének helyre hozandó mediumiról [javairól] istenes írását, kegyelmes parancsolatja szerint, ime visszaküldöttem”.⁵⁸ A haza javáról Zrínyi a *Vitéz hadnagy* hosszabb előszavában ír többször is: „mert az emberi társaságnak [társadalomnak] tsendességére sok dolgokban hasznossan fáradhatunk, ki törvény tanulásában, ki politica elmélkedésben, ki vitézségben, és mind ezeket a’ közönséges jóra nézve”; „Én azt akarom ki hozni ebből, hogy ki ki használlyon, szolgállyon hazájának, a’ mint leg jobban lehet, és ne válasszon magának könnyebséget, könnyű professiót avagy életet, mert azzal nem hogy használna, sőt árt hazájának, hanem ollyant, a’ kiből a’ magyar nemzet tapasztalható hasznot vehet”; „senkinek rendet nem szabok, de országunknak szolgálni kívánok”; „inkább forgatnám a hadi dolgot, hogy sem mást, úgy mint hazánk szolgáltyára leg hasznossab állapotot”; „Azért, olvasó barátom, ha tetszik itten valami jónak, olvasd, és a’ szerint munkálkodgyális

⁵³ KLANICZAY: *I. m.*, 648.

⁵⁴ KOVÁCS Sándor Iván: *A lírikus Zrínyi*, Szépirodalmi, Budapest, 1985, 57.

⁵⁵ ZMPM 2004, 214.

⁵⁶ Wittnyédy Zrínyinek, keltezetlen = VITNYÉDY *Levelei*, I., 155. Idézi KLANICZAY: *I. m.*, 689.

⁵⁷ „Jam Deiphobi dedit ampla ruinam, / Vulcano superante, domus; jam proximus ardet / Ucalegon; Sigea igni freta lata recludent” (*Aeneis* II, 310–312). Lakatos István fordításában: „Amott Vulcánus Déiphobusnak / dúlja lakását már, ég Ucalegón is, a szomszéd, s Sigeum szintén: az öböl vize véres a tüztől” (VERGILIUS *Összes művei*, Európa, Budapest, 1984, 141).

⁵⁸ VITNYÉDY *Levelei*, I., 155. Idézi KLANICZAY: *I. m.*, 689.

Istenünknek s hazánknak és urunknak hasznára”.⁵⁹ Azt, hogy „istenes írás”-ról van szó, szintén a korábbi, *Az olvasónak* szóló előszó hangsúlyozza: „De kicsoda adgya ezt a’ szerentsét, egynehány helyen meg mutatom, az utolsó aphorismusábann is a’ harmadik résznek meg látod, hogy az Isten az, a’ ki a mi állapotunkat dirigálja” stb.⁶⁰ A „homály” pedig vélhetően a *Dedicatio* korábbi változatának lehetett egyik kulcsszava; mi már csak ezt az incipitet ismerjük: „Magyar vitézeknek ditsősséggel földben temetet chontyai és azoknak lelkek Umbrai az kik [...] nem hadnak nékem alunnom” (W 4a, 8–13), ezt javította valaki – mint szó volt róla, alighanem Zrínyi szándéka szerint – „azok nagy lelkeinek arnyekjai”-ra. Wittnyédy kiválóan meg tudta ragadni és néhány szóban visszaadni egy-egy írás velejét; az ő *Dedicatio* eszerint alighanem az umbra/árnyék/homály szinominákra építkezett, míg a végleges verzió a régi ősök dicsőséges csontjainak árnyékjaival kezdi és zárja a szöveget, közte a fényesség hiányáról és az éjszakáról/sötétségről elmélkedvén.

Hipotézisem szerint az 1661. július 29-i Wittnyédy-levéllel a *Vitéz hadnagy* kerülhetett vissza Zrínyihez, a korábbi (mára elveszett vagy még lappangó) *Dedicatio*val és az első (később jóval rövidebben megírt) előszóval. A soproni prókátor erre a két rövid írásra reagál szövegszerűen, hiszen a Mátyás-tanulmányt, az aphorismusokat és a tanulságokat („centuriákat”, ahogy Megyeri nevezte) már ismerte, bizonyára véleményezte is – vagy épp azért küldte el 1657-ben ezeket Megyeri Zsigmondnak, hogy ő véleményezze Zrínyi számára. De még valószínűbb, hogy a horvát bán csak az újonnan íródott részeket küldte meg ekkor Sopronba, ez magyarázná, hogy a hatodik discursus a kódexben nincsen a helyén és a számozása is elmaradt: talán már korábban Wittnyédyhez került, és szerzői utasítás híján nem tudta, hol kell elhelyeznie. Az író azonban továbbra sem sietett a kiadással, és ezt a verziót is visszakérte főember szolgájától (hogy átdolgozza a *Dedicatiót*, és írjon hozzá egy rövidebb, frappánsabb előszót). Címet feltevém szerint még ekkor sem adott művének, csak az *Áfiumból* tudjuk-sejtjük, hogy ez a három részből álló munka a *Vitéz hadnagy*. Az kétségtelen, hogy Wittnyédy keze ügyében 1661 második felében ott van Zrínyi több írása, a *Mátyás király életéről való elmélkedéseket* parafrázálja is egy ekkori levelében: „én hozzá [Zrínyihez] hasonlót az én szükséges óltalmomra hol találhassak, csak nem is gondolkodom, mert egy seculumban egy phönixnél több nem szokott lenni”.⁶¹

R. Várkonyi Ágnes szerint „a »Vortrag«,”⁶² az »Exclamatio« latin és német kiadása, az »Anschlag«⁶³ és Turenne »Oratio«-ja⁶⁴ 1663-ban készült el, vagy jelent meg. Te-

⁵⁹ ZMPM 2004, 263–265.

⁶⁰ Uo., 263.

⁶¹ Wittnyédy Keczer Menyhértnek, Sopron, 1661. november 23. = VITNYÉDY Levelei, I., 175. Vö.: „De nem mindenik seculumban születik főnix, és sok száz esztendeig kell fáradozni a természetnek, meddig formálhat oly embert, aki világ s országok megbotránkozásának gyógyítója legyen s maga nemzetének megvilágosítója.” ZMÖM 2003, 368.

⁶² Vortrag, daß man nicht defensive sondern offensive mit dem Türken kriegen soll [Előadás/előterjesztés arról, hogy a török ellen nem védekező, hanem támadó háborút kell folytatni], előterjesztés a Rajnai Liga tanácsa számára, 1663. október 31., Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs), Mainzer Erzkanslerarchiv, Reichstagsakten, Militaria Fasc. 15., Konv. 8. Lásd róla R. VÁRKONYI Ágnes: *Török világ és magyar külpolitika*, Magvető, Budapest, 1975, 25–26, 43–45.

⁶³ Anschlag eines Zugs wider die Türcken [Egy török elleni támadás terve], Busbequius Eclamatiójával együtt kiadva 1663-ban (OSZK App. 2062.). Lásd róla R. VÁRKONYI: *Török világ és magyar külpolitika*, 30–32.

⁶⁴ Heinrich von Tour Vicecomens von TOURENNE Rede so er gegen dem Allerchristlichsten König über dem Türkischen Krieg, kiadva: *Die heran dringende Türcken-Gefahr* [Az erre (közeledő) sürgető török veszedelem], 1663 (a

hát 1663 politikai helyzete egész sereg, »Az török Áfium«-mal közös gondolati szövetű röpiratot vagy programiratot robbantott ki. Nagyon valószínű, hogy »Az török Áfium« a közös politikai program jegyében 1663-ban a nemzetközi koalíció törökellenes ideológiájának magyar változatát testesítette meg. [...] Számolnunk kell az »Áfium«-ban tömören és mozgósító erővel kifejezett hazai elgondolások nemzetközi hatásával is. Felfedezhető ez a hatás magán az »Áfium« forrásán, Busbequius »Exclamatio«-jának 1663. évi kiadásán. Helyesebben a német fordításon. [...] Busbequius eredetileg csupán defenzív háborúról írt, egyedül a védelemre gondolt. 1663-ban a védekezés fogalmát támadásnak fordítja a német szöveg összeállítója.⁶⁵ Vagyis az Áfium 1663-ban íródott, a nemzetközi törökellenes szövetségi elképzelésekhez igazodva.

A formálódó keresztény szövetségnek Magyarország valóban csak úgy lehetett (volna) teljes jogú tagja, ha saját hadsereggel bír. Az 1663-as dátum tehát igen meggyőzőnek tűnik fel, csak hogy bizonyos tények nem támasztják alá. Busbequius német *Eclamatiója* és Turenne marsall szintén németre fordított *Oratiója* összjelentek meg. Ám tudjuk, hogy Wesselényi nádor már legkésőbb 1663 májusában birtokolt egy függelékv verses Áfium-példányt. Szintén láttuk, hogy Wittnyédy 1663. júniusban Áfium-allúziót tartalmazó levelet küldött Keczer Ambrusnak, feltételezvé, hogy Keczer ismeri az oráció szövegét. Sőt a soproni ügyvéd alighanem már 1662 októberében birtokában volt az Áfium szövegének: „ha tudjátok, impediáljátok [tartóztassátok fel, tudniillik a törökök szándékát], mert mi is megromlunk ennél is jobban az mint megromlottunk, de ti [felső-magyarországiak] is az erdélyiekkel elvesztek, istenért ébredjeteek föl és nyissátok meg szemeiteket, hadd ne legyünk nemzetestül csúfjai a világnak egyáltalában” – intette Keczer Menyhértet.⁶⁶ Zrínyi orációjában ezt találjuk: „en tülem el aluvásomért nemzetem vérét ne kérd elől”; „De mi dolog ez, magyarok, hogy nem csak az ör állótok jelenségét halván, hanem magatok szemével a' veszedelmet láttjátok, s mégis fel nem serkentek mély álmotokból”; „Talám vagyon oly gondolatja némelynek, hogy a' ki meg eset, meg eset, orvosolhatatlan dolgh már, de megszűnik ez a' dühöt eb ez után: mert Rakóczit kívánsága szerint el vesztette, Erdélt meg alázza, Magyarországot meg ijjesztette, elég az néki”; „Töb száz esztendejénél már, hogy a' frigynek árnyéka minket meg nyugottat, hanem rontot, és ez alat ugyan meg romlánk”; „Csúfsága lettünk a' nemzeteknek és magunknak”.⁶⁷

Zrínyi ismerhette az 1663-as bilingvis *Exclamatiót* – a csáktornyai könyvtárban egyik kiadás sem maradt fenn, az 1662. évi katalógusban sem szerepel –, ám az kétségtelen, hogy az Áfiumhoz nem használta fel sem a német, sem az azzal egy kötetben megjelent latin szövegváltozatot. Jarecsni János szövegkritikai vizsgálatai egyértelműen bizonyították, hogy Busbequius szövegének 1581., 1629., 1633. és 1663. évi kiadásai közül egyedül a legkorábbi, 1581. évi (első) kiadás lehetett a magyar oráció forrása.⁶⁸ Ha elvégezzük a

címlapon a német „Rede” helyett a nemzetközi „Oration”). Lásd róla R. VÁRKONYI: *Török világ és magyar külpolitika*, 33 és 83–84 (23. jegyzet).

⁶⁵ R. VÁRKONYI: *Török világ és magyar külpolitika*, 48–51.

⁶⁶ Wittnyédy Keczer Menyhértnek, Pozsony, 1662. október 17. = VITNYÉDY *Levelei*, I., 232.

⁶⁷ ZMPM 2004, 202–204, 210.

⁶⁸ JARECSNI János: Az „Áfium” datálásához. *A latin idézetek szövegkritikája*, Irodalomismeret 1993/1–2., 23–25.

többi latin nyelvű kiadással⁶⁹ ugyanezeket az összevetéseket, még az 1582. és az 1594. évi kiadások (illetve utóbbinak 1595. és 1599. évi újranyomatott kiadásai) jöhetnek szóba, amelyek a problémás helyeken egyeznek az editio princeps-szel és az *Áfiummal*.

Azt állítom tehát, hogy bár az *Áfium* 1663. évi terjesztése valóban egybeesik – aligha véletlenül – a János Fülöpék irányította európai mozgalom szándékaival és hasonló kiadványaival, a mű születése majdnem egy évvel korábbra tehető a bilingvis *Exclamatio* és a Turenne-féle *Oratio* kiadásánál. (Még azt is megkockáztatom, hogy talán éppen a horvát bán hívta fel a Rajnai Liga vezetőinek figyelmét Busbequius művének 1581 és 1594 közötti kiadásainak valamelyikére – ez esetben bizonyosan látta az 1663-as bilingvis kiadást –, mert amikor 1664-ben több más törökellenes írással együtt ismét kiadták az *Exclamatiót*, az 1663. évi kiadással szemben jól láthatóan nem a hanauai vagy az Elzevir-kiadásokat követték, hanem az első két kiadásra hajazó 1594. évi lipcsei verziót.) Az *Áfium* keletkezése véleményem szerint inkább az 1662. évi, fent már tárgyalt országgyűléssel hozható összefüggésbe, ahol nyilvánvalóvá vált, hogy néhány elkötelezett és kellőképpen gazdag főúron kívül senki nem támogatja az *insurrectio* intézményét (Zrínyi maga is elavultnak tartotta),⁷⁰ a király zsoldjában álló katonákat pedig sem az udvar, sem a megyék-mágnások nem voltak képesek rendesen fizetni és ellátni. Az 1662. év amúgy is katasztrófális volt Magyar- és Erdélyország számára: pestisjárvány, éhínség dúlt, májusban pedig rendkívüli fagy tette tönkre az azévi termést.⁷¹ Mindeközben Zrínyinek közvetítenie kell a katolikus, illetve protestáns urak és rendek között is. A bán augusztusban hagyta el Pozsonyt, októberig megírhatta (vagy befejezhette) az *Áfiumot*, melyet október 17-én már hű titkára imitált a Keczer Menyhérthez írt levelében. A programadáshoz az 1662. év jóval sürgetőbb volt, mint a rákövetkező. Az *török áfium* véleményem szerint valóban „az országegységnek olyan ideologikus megfogalmazását nyújtja, amely erdélyinek és királyságbelinek, protestánsnak és katolikusnak egyaránt megfelel: »Az mi réghi Szent István királyunknak koronázza azzal fejét, aki oldalára kardot eövedzi.« [...] Vagyis a török elleni harc az ország szabadságát, a Szent István-i állam átmentését szolgálja” – miként R. Várkonyi Ágnes értelmezi.⁷²

Amikor valaki „az” *Áfiumot* olvassa, sosem szerző szövegével találkozik, csak annak valamilyen olvasatával, szövegvariánsával, illetve ki tudja, (Bán Imre, Klaniczay, Négyesy, Kulcsár esetében például tudható) milyen megfontolás alapján közzétett, szerkesztett szövegével. A mindenkori sajtó alá rendező felelőssége, hogy melyiket – és miért – tekinti Zrínyi orációja hiteles szövegforrásának, esetleg melyeket (egyenrangú!) -forrásainak.

⁶⁹ 1582, Plantin, Antwerpen; 1594, Lipcse (ennek van lényegileg változatlan 1595. és 1599. évi kiadása is); 1595, Frankfurt; 1589, Párizs; 1605, Hanau (Hessen); 1606 Hanau (Hessen); 1620, Hanau (Hessen); 1660, Elzevir, Amszterdam és Danielis, London.

⁷⁰ Vö. PÁLFFY Géza: *A Zrínyi-kutatás egyik megoldatlan kérdéséről. Zrínyi Miklós hadimustrája a Vas megyei Vát mellett 1663. szeptember 17-én = Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, szerk. Erdélyi Gabriella – Tüsor Péter, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2007, 137.

⁷¹ Erről újabban lásd PERJÉS: *I. m.*, 340–352.

⁷² R. VÁRKONYI: *A rejtőzködő Murányi Vénus*, 209.

Split, Horvátország